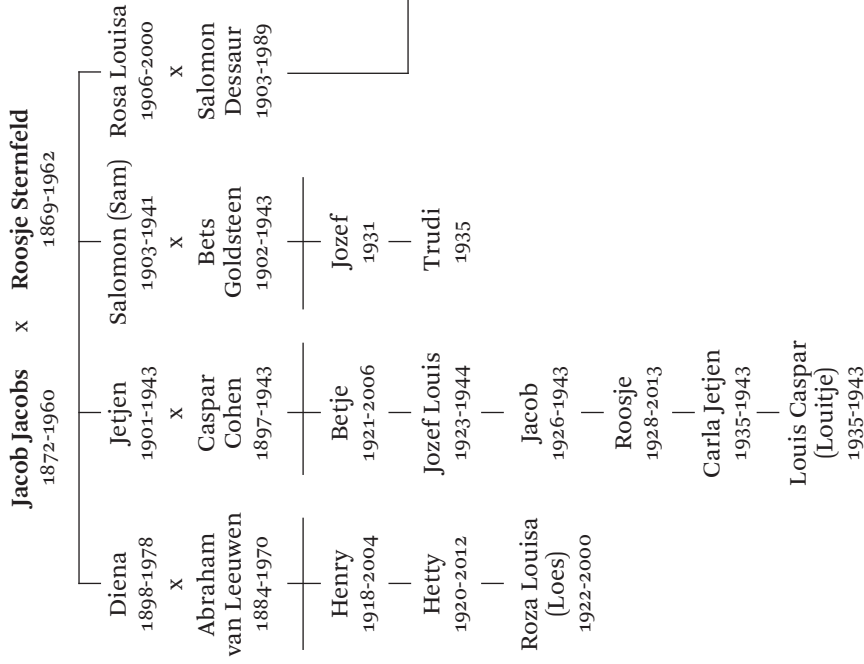

Inhoud

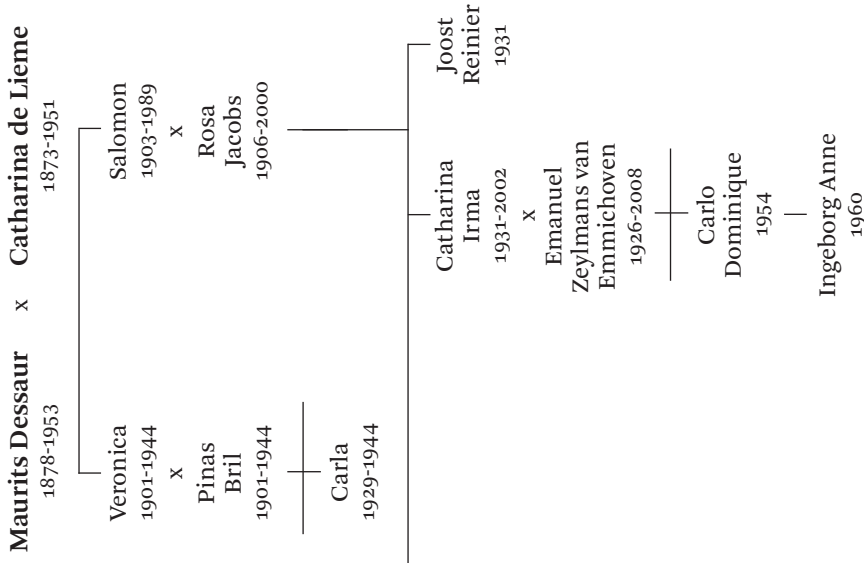
Een jeugd in Scheveningen	11
Leven met een gele ster	28
Zestien onderduikadressen	43
‘Over de oorlog praten we niet’	61
Een gedaanteverwisseling in Amsterdam	93
Een blonde engel in een avantgardistisch leken spel	115
Een huwelijk als collaboratie	137
Na de scheiding	159
‘Is Andreas Burnier een man?’	171
Het mijnenveld tussen eros en seksualiteit	182
Ster van Criminologisch Instituut	191
Liever lesbisch?	201
Caesar verdwaald in een vrouwenlijf	212
De romantische Cassandra	231
Hoogleraar in Havanna aan de Waal	245
‘Sometimes women do love women’	263
De reis naar Kíthira	278
The great mind is androgynous	286
Jongens onder elkaar	302
De droom der rede: keerpunt en transformatie	310
Plato in de tuin van Eros	325
De litteraire salon	341
‘... zou ik jonge jongens prefereren.’	361
Euthanasie op het scherp van de snede	372

Een twintigste-eeuwse savante	383
Een antwoord van de poëzie op de aanval van de Rede	398
Klooster aan huis: terugkeer naar het jodendom	427
Wat heb ik eigenlijk over de oorlog verteld?	448
Vader-Joden en Bokkegezag	459
De wereld is van glas	467
Epiloog	486
Noten	501
Literatuurverwijzingen	529
Register	531

STAMBOOM MOEDER RONNIE

STAMBOOM VADER RONNIE

Hoe jong en ambitieus, hoe oud en gemakzuchtig ik ook was,
nooit heb ik gedacht dat dit wrede en vulgaire bestaan op
aarde enige zin kon hebben, als het niet was opgenomen in
een geestelijke evolutie, en één waar individuen weet van
konden hebben.

ANDREAS BURNIER

Een jeugd in Scheveningen

Als op 3 juli 1931 in kraamkliniek Bethlehem in Den Haag de woorden weerklinken: ‘Het is een meisje!’, vermoedt niemand dat het lang zal duren voordat de kleine Irma zich zal neerleggen bij haar biologische lot. Pas tweeëntwintig jaar later, op de dag dat ze haar eigen pasgeboren zoon in haar armen sluit, verliest Irma’s wanhopige verlangen zich te transformeren tot een jongen iets aan heftigheid. Maar als Salomon, de trotse vader, om de thuiskomst van vrouw en dochter te vieren het hele huis – gang en trap inbegrepen – uitbundig versiert met zachtblauwe lathyrus, de lievelingsbloem van Irma’s moeder, heeft hij daar uiteraard nog geen flauw idee van.

‘Ik was het oudste en lange tijd enige kind van twee jeugdige ouders, bijna vijfentwintig en achtentwintig jaar oud bij mijn geboorte, die zich verheugden over mijn komst,’ schrijft Andreas Burnier in *De wereld is van glas*.¹ Die jeugdige ouders waren Salomon Dessaur en Rosa Louise Jacobs. Sal werd op 10 september 1903 geboren in een familie van ambachtslieden als zoon van een sleutelmaker en kleinzoon van een kachelsmid. Hij groeide op in De Buurt, de oude Joodse wijk in de Haagse binnenstad. Het ontbrak hem als jongen uit het gesloten Haagse Joodse milieu aan iedere scholing. Op twaalfjarige leeftijd mocht hij van zijn ouders kiezen: bij de ene of bij de andere oom in de leer. Hij koos de oom met een groothandel in speelgoed en leerde via die ‘rijke’ oom, die een tweede vader voor hem werd en die hij intens bewonderde, de wereld kennen.² Dit was het begin van een leven als handelaar.

Rosa Louise Jacobs was afkomstig uit de mediene.* Haar ouders

* De mediene is de Nederlands-Jiddische benaming voor de Joodse gemeenschappen in de provincie.

woonden in de Achterhoek. Met deze tak van de familie zou Andreas Burnier zich haar hele leven het meest verbonden voelen. In een terugblik op haar vroegste jeugd, geschreven vlak voor haar dood, beschrijft ze hoe ze snel na haar geboorte begon weg te kwijnen. Haar moeder, die haar met uitgebreide hygiënische zorg en aandacht omringde, begreep niet wat er aan de hand was. Ze besloot enige tijd met haar dochter bij haar ouders in de Achterhoek te gaan logeren, in de hoop dat de Gelderse buitenlucht het spoedige herstel zou opleveren dat de Haagse zeelucht niet kon bewerkstelligen.

Het was de zomer van 1931. De reis van het verre Den Haag naar de verre Achterhoek was in die tijd een hele onderneming, zelfs met mijn vaders auto, die ten behoeve van de doodzieke baby met wel veertig kilometer per uur over de verlaten wegen raasde. Kort na aankomst werd de dorpsdokter geraadpleegd, die meteen en feilloos constateerde wat de geleerde Haagse medici over het hoofd hadden gezien: mijn moeder gaf mij wel de borst, maar er kwam geen melk uit. Als ik van uitputting in slaap viel na iedere voedingspoging was ik alleen maar nog verder verzwakt en afgevallen. Ik kreeg van nu af aan de fles en begon te groeien als kool in mijn wieg onder de lommerrijke bomen in de grote achtertuin van het grootouderlijke huis. [...] Luttele weken na mijn geboorte was een kernscenario van mijn bestaan al geschreven: de aansluiting bij dit leven kon ik aanvankelijk niet vinden.³

De lommerrijke bomen stonden in Laag-Keppel, een dorpje bij Hummelo, dat bestond uit drie straten en amper driehonderd inwoners telde. 'In mijn allervroegste kleutertijd dacht ik dat Laag-Keppel een Joods dorp was, vanwege het woord keppel, Nederlands-Jiddisch voor de *kippa*, de rituele hoofdbedekking voor Joodse mannen. Maar in werkelijkheid waren de Jacobsen de enige, overigens zeer goed geïntegreerde en gerespecteerde Joden in het hele dorpje.'⁴

Haar grootouders woonden aan de Dorpsstraat, een door oude eiken omzoomde klinkerweg tegenover het kasteel van baron van Pallandt. Sam, de lievelingsbroer van Rosa Dessaur, had de slagerij van zijn vader Jacob overgenomen. Jacob Jacobs en zijn vrouw Roosje Sternfeld waren verhuisd naar een klein huisje tegenover de slagerij. In de lange zomer van 1931 wiegt overgrootvader Salomon de Wijze, al in de negentig, zijn achterkleindochter en zingt haar toe: 'Du, du liegst mir am Herzen...' Als de kleine Irma groter wordt, brengt ze

vaak de zomer door in Laag-Keppel. Haar grootvader spreekt haar aan in het plaatselijke dialect met 'gij', wat Irma een gevoel van waardige volwassenheid en verantwoordelijkheid geeft. Ze mag het roodbruine, ijzerhoudende water oppompen uit de glimmend koperen pomp in de grote keuken met stenen vloer. 'De tijd verliep anders, daar tussen velden en bossen, beken en heuvels, dan bij ons thuis aan de rand van de zee,' schrijft ze in een terugblik in het *Nieuw Israëlitisch Weekblad*.⁵ 'De dag begon er erg vroeg, met thee en beschuit, mij op bed gebracht door mijn grootvader, onder wiens trotse toezicht ik de avond tevoren "Hammalach"* had gezegd. Wat later, kort na zonsopgang, volgde ik hem naar de moestuin met groene booggewelven van opgebonden bonen, of naar de markt vol mannen in bruine pilobroeken op klompen, altijd met een pet op hun hoofd, die met veel handgeklap hun vee verkochten.'⁶

'Irma vertelde altijd in het openbaar dat ze afkomstig was van eenvoudige mensen uit de Achterhoek,' zegt Jozef Jacobs, zoon van Sam, die een paar weken voor Andreas werd geboren. 'En dat is ook zo. Ons geslacht bestaat niet uit geleerde rabbijnen, maar uit simpele vrome veehandelaren. De oudste Jacob die getraceerd is, heette Falk Jacob. Hij werd in 1697 geboren in Oberlistingen in Midden-Duitsland.' In die tijd gold daar de regel dat alleen de oudste zoon van een Joodse familie in zijn gemeente mocht trouwen en een gezin stichten. De andere kinderen mochten wel trouwen, maar moesten dan vertrekken. Een soort spreidingsbeleid *avant la lettre*. Joden werden beschouwd als vreemdelingen, spraken een andere taal, droegen andere kleding; als ze in groten getale in een streek zouden gaan wonen, zou de lokale bevolking waarschijnlijk bezwaar hebben gemaakt. Met het spreidingsbeleid voorkwamen de autoriteiten dat dit gebeurde.

Gedwongen door deze maatregel kwam Jude Jacob, de stamvader van de familie, in 1808 naar Nederland. Hij legde daarvoor een afstand van driehonderd kilometer te voet af. Waarschijnlijk logeerde hij onderweg bij Joodse families, hielpen rabbijnen hem aan een adres in het volgende dorp, want hij moest natuurlijk wel koosjer eten. In 1812 moesten volgens de Code Napoleon alle Joden die geen achternaam

* Hammalach (de engel) is het eerste woord van Genesis 48:16 en staat in de eerste zinnen die Joodse kinderen in hun nachtgebed leren zeggen.

hadden een familienaam aannemen. De Duitse tak van de familie nam in 1812 de naam Goldschmidt aan. Jude Jacob had zich inmiddels in Hengelo gevestigd en zijn familie werd Jacobs genoemd: kinderen van Jacob. Jude Jacob was veehandelaar en slager, en zijn zoon zou in zijn voetsporen treden.⁷

Op 29 juni 1895 pachtte zijn kleinzoon Jacob Jacobs in Laag-Keppel een oude boerderij van de familie Van Pallandt en begon een koojsjere slagerij. Hij leverde onder andere aan het kasteel en aan hotel De Gouden Leeuw. Zijn vrouw Roosje bezorgde op de fiets, in een lange zwarte rok, het vlees aan huis. ‘Vergis je niet,’ zegt neef Jozef Jacobs. ‘Dat Irma en ik een academische opleiding hebben terwijl onze grootouders slechts de lagere school hebben gevolgd, betekent niet dat zij minder slim waren dan wij; er waren toen gewoon minder mogelijkheden. Onze familie werd altijd gekenmerkt door initiatiefrijke vrouwen: overgrootmoeder Jetje Jacobs handelde in vee; Roosje Sternfeld, onze grootmoeder, was een zeer schrandere vrouw, de sociale spil van het dorp. Ze ving iedereen op die problemen had, als een soort eenmans-RIAGG. Jacob, haar man, speelde een grote rol in het verenigingsleven.’

Een foto toont Jacob, keurig in pak, met vier notabelen uit Laag-Keppel als organisator van de dorpsfeesten. En Roosje Sternfeld oogt op familiefoto’s meer als de kordate directrice van een kindertehuis dan als een slagervrouw. ‘Mijn lievelingsgrootmoeder,’ zou Andreas Burnier haar noemen, ‘een uiterst levendige en intelligente vrouw.’

Het gezin Jacobs, waaruit Rosa, de moeder van Irma, afkomstig was, telde vier kinderen: Diny, Jet, Rosa en Sam. Jetjen trouwde met Caspar Cohen, een manufacturenhandelaar. Zij gingen in Doesburg wonen en later in Doetinchem, kregen zes kinderen en leidden een vroom Joods leven. Haar zusjes hadden andere ambities. Diny ontmoette Abraham van Leeuwen, een vijftien jaar oudere Hagenaar, werd zwanger en vertrok met hem naar Den Haag, waar ze een drogerijzaak openden.

Rosa, op haar begrafenis door haar dochter omschreven als het geliefde en wat verwende nakomertje, speelde met de dochters van de notabelen van het dorp, ging als eerste van de familie Jacobs naar de mulo en volgde een opleiding tot apothekersassistente. Ze vond een baan bij een apotheek in Zutphen. Wie de foto’s ziet van Rosa in gezelschap van vijf jongelui van de tennisclub weet: dit meisje ambieert

méer te zijn dan de dochter van een veehandelaar. Als broer Sam in 1927 een eigen koosjere slagerij begint in Doetinchem en naar oud familiegebruik zijn zus vraagt hem te komen helpen, doet ze dat omdat hij haar lievelingsbroer is; helemaal van harte gaat het niet. Zodra Sam in 1929 een vrouw heeft gevonden, neemt ze de benen, haar oudere zus achterna. Ze vertrekt naar Den Haag, de vrijheid tegevoelt.

Het Medienemeisje wordt een stadse vrouw. Ze verwijdert ieder spoor van Achterhoeks dialect uit haar taalgebruik en gaat buitengewoon keurig Nederlands spreken. Toch raakt ze nooit helemaal dorpsmeisje af. Joost Dessaur, Irma's jongere, na de oorlog geboren broer, herinnert zich hoe zijn moeder bij het oversteken altijd naar een hand greep, bij een kruispunt van haar fiets stapte om vervolgens te voet met de fiets aan de hand over te steken en nimmer, nimmer de roltrap nam in de Bijenkorf.

Hoe Sal Dessaur en Rosa Jacobs elkaar hebben leren kennen, vermelden de boeken niet, maar volgens familieverhalen kwam hij als vertegenwoordiger in de zaak van Bram en Diny, in de Gentsestraat in Scheveningen. Sal, de jongen uit De Buurt, had inmiddels een baan bemachtigd als vertegenwoordiger in textielverf. Op een foto, vlak voor zijn huwelijk genomen, poseert hij breed lachend achter het stuur van zijn auto. Een verlegen Rosa leunt tegen het portier. Of Sal de grote liefde van haar leven was of dat de relatie werd gearrangeerd door Diny, haar daadkrachtige en oudere zus, blijft gissen, maar de jonge vrouw die op 20 augustus 1930 in het huwelijk trad, was in ieder geval van plan er iets van te maken. De zevenentwintigjarige Sal had al een huwelijk achter de rug, hij was vijf maanden daarvoor gescheiden van Sophia Groen. Of Rosa de reden van de scheiding was, is onbekend. Na kort in Rijswijk gewoond te hebben, vestigen Sal en Roos zich in de buurt van Diny en Bram in Scheveningen.

Scheveningen zal het decor worden van de eerste tien jaar van het leven van Catharina Irma Dessaur. Die periode zou daarna altijd worden aangeduid met de woorden 'voor de oorlog'. 'In mijn herinnering scheen voor de oorlog haast altijd de zon. Ik herinner mij lange, feestelijke zomers. Het zonlicht blakerde, week in, week uit, op de oranje markiezen aan de vaak witte Scheveningse huizen onder een strakblauwe lucht. De wereld was zelf een vrolijke vlag.'⁸ Schrijfster Helga Ruebsamen, eveneens opgegroeid in Scheveningen, zegt hierover:

Nee, dat is niet overdreven, er hing inderdaad altijd een merkwaardig soort feestelijkheid in de lucht. Het Scheveningen van voor de oorlog werd niet voor niets de parel van de Noordzee genoemd. Maurice Chevalier trad er op, Jehudi Menuhin, Richard Tauber en de cabarets van Pisuisse en Louis Davids vierden er triomfen. Op het terras van restaurant Houtsmuller leek het altijd feest. Daar zag je het volle leven op een bijna Fellini-achtige manier: mannen met bontkragen, vrouwen met goud behangen. Geen ballentent, maar iedereen liet wel graag zien wat-ie had. Vanuit de Haarlemsestraat keek je uit op het immense Kurhausplein, altijd vol blije mensen. 'De Haarlemsestraat' was bijna een codewoord voor de buurt.⁹

Volgens Andreas Burnier hebben haar ouders haast altijd in relatief prachtige huizen gewoond met een grote tuin in een aangename buurt. Wie de woonadressen van het jonge gezin bekijkt, ziet dat dit klopt. De vraag dringt zich op hoe een eenvoudig handelsman als Sal Dessaur zich zulke fraaie huizen kon veroorloven. Nu was het huizenaanbod in de jaren dertig overvloedig, maar dat juist de familie Dessaur in zulke uitstekende woningen terechtkwam, was vooral de verdienste van Rosa. Zoals haar zuster Diny met grote daadkracht de drogisterij tot een succesvolle parfumerie weet te maken, zo zet ook Rosa alles op alles om haar sociale ambities te verwezenlijken.

'De vraag wie er bij ons in huis de baas was,' zegt broer Joost Dessaur, 'laat zich het best omschrijven met een Joodse grap: Komt een echtpaar bij de psychiater, vraagt de psychiater: "Wie neemt hier in huis de beslissingen?" Zegt de man: "Mijn vrouw bepaalt waaraan ons geld wordt uitgegeven, kiest ons huis uit, bepaalt waar de kinderen naar school gaan en waar we met vakantie naartoe gaan." "En u?" "Ik zeg wat er moet gebeuren in het Midden-Oosten en wat de Amerikanen moeten doen." Zo lagen de kaarten bij ons in huis. De echte beslissingen werden altijd door mijn moeder genomen.'

Volgens Joost speelde haar hang naar status daarbij een grote rol. Rosa was zeer gevoelig voor wonen op stand. In de crisistijd stonden overal huizen leeg en altijd was Rosa op zoek naar iets mooiers en beters. 'En daarin was ze naar goed Joods gebruik zeer doortastend,' zegt Joost Dessaur. 'Zo kon het gebeuren dat mijn vader thuiskwam van een zakenreis naar Duitsland en tot zijn verbijstering zijn spullen aantrof op een ander adres, waarheen mijn moeder tijdens zijn afwezigheid was verhuisd. Op die manier zijn we ten slotte beland in de

Haarlemsestraat, met uitzicht op het Kurhaus.’¹⁰ De villa Insulinde waar de familie Dessaur woont, is in 1882 gebouwd door architect H. Wesstra in opdracht van L.G. Coblijn. Samen met M.A. Reis zou Coblijn een jaar later de directie vormen van Maatschappij Zeebad, die het oude Badhuis zou slopen en een groots Kurhaus ging neerzetten.

Vrijwel alle huizen die de familie Dessaur voor en na de oorlog bewoonde, bevonden zich in – of op een steenworp van – de wijk Belgisch Park. Toen de Tweede Wereldoorlog uitbrak herbergde Den Haag de op een na grootste Joodse gemeenschap in Nederland. ‘Een op de dertig Hagenaars was een Jood,’ schrijft Bart van der Boom in *Den Haag in de Tweede Wereldoorlog*. Hij beschrijft hoe in de zeventiende eeuw de eerste Portugese Joden, de Sefardiem, veelal diplomaten en financiers, zich in de stad vestigden, later gevolgd door Asjkenaziem uit Duitsland en Oost-Europa. De deftige Portugezen huisden rond het Voorhout, de meeste Duitse Joden woonden op De Buurt, de straten rond de Gedempte Gracht, de St. Jacobsstraat en de Spuistraat. Veel Oost-Europese Joden trokken later naar Scheveningen, vooral naar het Belgisch Park en het Harstenhoekkwartier. Het Belgisch Park werd begrensd door de Haringkade, de Van Alkemade-laan, de boulevard en de Scheveningse bosjes. In de badplaats Scheveningen woonden in het interbellum een kleine tweeduizend Joden. Door het grote aanbod van pensions en kamers oefenden het Belgisch Park en omgeving vanaf 1914 een grote aantrekkingskracht uit op de tijdens de Eerste Wereldoorlog uit het bezette Antwerpen gevluchte orthodoxe Joden. Uitgeweken Antwerpse diamantairs vestigden zich bijna allemaal in Scheveningen. In de jaren 1914-1918 had zelfs de Antwerpse Diamantbeurs haar werkterrein naar Scheveningen verlegd. Ook toen de meeste Antwerpse Joden evenals hun Beurs na de wapenstilstand terugkeerden naar België, bleven Scheveningse Joden in het Joodse café van het Circusgebouw een valutabeurs organiseren.

Anders dan men misschien zou verwachten vestigden veel Joodse vluchtelingen uit België zich niet in De Buurt, de Joodse wijk in de binnenstad van Den Haag waar de grote synagogen stonden, maar gaven ze de voorkeur aan Scheveningen. Menig Poolse chassidische Jood bleef er na 1918 wonen en men vormde een hechte gemeenschap. Na 1933 kreeg deze Scheveningse enclave een nieuwe groei-impuls toen de machtsovername door de nazi's veel Duitse Joden

naar Den Haag deed vluchten. Op 1 mei 1938 stonden er 1565 vluchtelingen ingeschreven. Voor de oorlog telde Scheveningen zes *chewre-sjoelen*, kleine synagogen bestemd voor leden van Joodse verenigingen. Er waren Joodse winkels, waaronder drie koosjere slagerijen. Het Parfumhuis van Leeuwen van Abraham en Diny van Leeuwen-Jacobs bevond zich in de Gentsestraat 13, in het hartje van de Joodse buurt in Scheveningen.

Waarom kozen de Dessours voor het wonen in een Joodse buurt? In de onlangs verschenen studie *Hier woonden wij. Hoe een stad zijn Joodse verleden herontdekt*,¹¹ constateren de historici Willems en Verbeek dat in de jaren dertig een opvallende verschuiving optreedt van ingezetenen van Oost-Europese afkomst naar Hollandse geloofsgenoten. De reputatie van Scheveningen als een enclave met een overwegend Joods karakter, koosjere winkels, synagogen en Joodse hotels en pensionhouders, zal de nodige aantrekkingskracht hebben uitgeoefend, maar het is vooral de aanwezigheid van familieleden die maakte dat men in tijden van nood – zoals de economische crisis – elkaars gezelschap zocht. Alles draaide om de as van werk en familie. Met hulp van verwanten viel het hoofd nu eenmaal beter boven water te houden. En dat laatste is waarschijnlijk precies de reden waarom Sal en Rosa zich vestigden in Scheveningen.

Tot 1930 staat Sal nog ingeschreven als handelsreiziger, maar wanneer er een conflict uitbreekt vanwege het verplicht installeren van een tijdmetre in de auto van vertegenwoordigers en hij de woordvoerder van het verzet wordt, volgt ontslag. Een jaar later staat hij vermeld als ‘handelaar in parfumerieën’. Het is zwager Bram van Leeuwen van het Parfumhuis die voor en na de oorlog diverse keren bijspringt om Sal van werk te voorzien. Het is dus niet zozeer de hang naar streng koosjer leven die het jonge echtpaar doet belanden in de Scheveningse Joodse buurt. In de familie van Rosa wordt, nog meer dan in die van Sal, soepel omgesprongen met de Joodse wetten.

‘Wat het geloof betreft waren Rosa en haar broer Sam twee handen op één buik,’ zegt Jozef Jacobs, haar neef. Hij vervolgt:

Ze kozen, om hun ouders niet te kwetsen, nog net een Joodse partner, maar daar hield hun Joodse gevoel dan ook op. Mijn vader Sam had geen koosjere slagerij meer in Laag-Keppel, vrome Joden konden niet meer bij ons kopen. Hij was wel zo begonnen, maar toen hij in 1932 aan rabbijn Vredenburg toestemming vroeg om, met inachtneming

van de regels van het *kasjroet*, in een aparte ruimte varkensvlees te mogen verkopen in zijn slagerij en de rabbijn dat niet toestond, heeft mijn vader toch doorgezet. Er werden bij ons geen varkens geslacht, maar er werd wel varkensvlees verkocht, zoals boterhammenworst, waarin spek was verwerkt. Als mijn vader mij als kind meenam naar de veemarkt in Den Bosch, stonden we om vier uur op. Mijn vader sneed voor mij een lekkere dikke plak boterhammenworst af en fluisterde: ‘Nou kan het nog.’ Moeder lag dan nog te slapen, hij wou zelfs zijn vrouw niets laten merken, want officieel aten wij die worst niet. Zo vroom waren wij dus. Op Grote Verzoendag, de dag waarop Joden geacht worden een etmaal te vasten, een dag waarmee zelfs ongelovige Joden rekening houden, liep ik een keer met mijn vader door het dorp. We troffen Meurkens, de visboer uit Doesburg, met zijn bakfiets met haringen. Ik was daar gek op. ‘Wil je een haring, Jozef?’ vroeg de visboer. Ik zag blauw van de honger, waarop mijn vader zei: ‘Haring mag.’ Dat is spreekwoordelijk in onze familie geworden. Als iets verboden is en je doet het toch, zeggen we: Haring mag... In die sfeer is ook Irma opgevoed. Het gezin Dessaur was voor, maar zeker ná de oorlog zo Joods als een tafelpoot.

‘Het orthodox-liberale jodendom dat mijn ouders als kind hadden leren kennen, was voor hen volstrekt achterhaald,’ laat Andreas Burnier een van haar alter ego’s zeggen in *De wereld is van glas*. ‘Vrouwvijandig (al bestond dat woord toen nog niet), benepen en bedompt. On-intellectueel, en dat lag vooral mijn moeder helemaal niet. Te dof en te donker, anti-kunstzinnig, en dat was vooral niets voor mijn vader. De naar Nederland gevluchte Oost-Europese Joden waren in mijn ouders’ ogen vaak nogal “viezige”, middeleeuws denkende primitievelingen. Zij wisten niets van “laat licht en lucht in uw woning binnentreden”, van gezonde wandel- en fietstochten en omgang met de natuur, van hygiëne, van algemene educatie en beschaving. De “Poolse” vrouwen leken hun huisslonzen en de mannen behalve absolute seksisten – (ook dat woord is een anachronisme, wij spreken over de jaren dertig) – ritualistische, bijgelovige slueriken.’ Bijna verontschuldigend schrijft zij daar even later achteraan: ‘Ik beschrijf het nu genadeloos en hard, maar dit zijn de boodschappen die ik als kind expliciet of impliciet mee kreeg. Ik wist toen niet dat “zwarte” Polen op hun beurt vol verachting neerkeken op ons, de half vergoijste, op Joods gebied ongeletterde assimilanten.’¹²

In huize Dessaur nam men geen spijswetten in acht; er werd hoogstens 'koosjer-style' gegeten. Dus niet recht in de rabbinale leer, maar varkensvlees, paling, mosselen en garnalen kwamen niet op tafel. Op vrijdagavond was er kippensoep en met de Joodse feestdagen werden traditionele Joodse gerechten gegeten. Pesach werd om en om bij de grootouders gevierd. Op Grote Verzoendag werd er niet al te streng gevestigd, maar wel feestelijk 'aangebeten' na zonsondergang. Of, zoals Burnier het samenvat, het was een jodendom gespeend van dieper gaande kennis, dat vooral berustte op de koestering van een warm verleden.¹³ Maar op sjabbat komt Sal altijd thuis met versgebakken challe, gevlochten brood met sesamzaad, gekocht bij bakker Rädler in de Gentsestraat.

Het Scheveningen waarin Irma opgroeide, had meer weg van een dorp dan van een stad. 'Bakkers en melkboeren met handkarren door weer en wind. Het dichtklappen van de houten deksels op de bakkerwagens klonk als een kanonschot door de stille straat,' zo beschrijft bewoner Guido Mundt de wijk in *125 jaar Belgisch Park*. Een wijk met fluitende slagersjongens op hun bakfietsen. Kinderen uit de arme wijken van Oud-Scheveningen kwamen met bosjes hout aan de deur en begonnen te schelden als er niks gekocht werd. De postbode met 's winters zijn wijde zwarte cape die drie keer per dag langskwam, de krantenbezorgers met een ochtend- en avondeditie van dezelfde krant.¹⁴ Mundt verhaalt van een Belgisch Park dat voor de oorlog nog echt een park leek, een oase van groen, met bomen die bijna tot aan zee stonden, en waar 's zomers vrijwel wekelijks vuurwerk was; overvolle trams die af en aan reden. Waar in het straatje achter het circus de woonwagens van de circusartiesten stonden en je gesprekken en scheldpartijen hoorde in alle talen.

Het is deze flamboyante en vrolijke bakermat die op de pasgeboren Irma ligt te wachten. Maar in de grote buitenwereld wordt intussen met vuur gespeeld. Als Irma tien dagen oud is, breekt op maandag 13 juli 1931 de grote financiële crisis uit in Duitsland. In mei was plotseling de door Rothschild geleide Oostenrijkse Credit-Anstalt in Wenen failliet gegaan, en wanneer ook de Berlijnse Danat-Bank bankroet gaat, gelast de Duitse regering de sluiting van alle banken.

Voor de NSDAP allemaal koren op haar molen. Alle propaganda over Joodse bankiers die zich verrijkt hadden ten koste van de Duitse bevolking en een falende regering die haar bevolking uitzoog om de